

NATASHA SOLOMONS

De lijst van meneer Rosenblum

Vertaald door
Elvira Veenings

HOOFDSTUK I

‘Vanavond bewolkt met vannacht motregen en hier en daar een bui; matige tot zware regenbuien in diverse regio’s. Dichte mist in het heuvelland met mistflarden langs de zuidkust. Morgen verspreiden de buien zich aanhoudend vanuit het zuidwesten landinwaarts, met gemiddelde temperaturen van veertien graden. Daarmee beëindigen we het weerbericht van vandaag. Meer nieuws hoort u om kwart voor...’

Jack Rosenblum zette de radio uit en leunde behaaglijk achterover in zijn leren fauteuil. Er gleed een gelukzalige glimlach over zijn gezicht en hij sloot zijn ogen. ‘Regen dus,’ mompelde hij tegen de lege kamer, terwijl hij geeuwend zijn korte benen uitstreekte. De sombere weersverwachtingen deerden hem niet, voor hem ging het puur om het bulletin. Daar genoot hij van. Door elke avond naar het weerbericht te luisteren, kon hij zich voorstellen dat hij een geboren en getogen Engelsman was. Toen de weersverwachtingen in de oorlog niet meer werden uitgezonden, speet het hem voor de Britten, omdat hij als geen ander begreep wat een enorm gemis dit voor hen betekende. Nadat ze waren hervat luisterde hij er trouw naar, in het gelukkige besef dat alle Engelse mannen en vrouwen tegelijk met hem hoorden dat er ‘lichte motregen in het heuvelland’ werd verwacht. Dankzij het dagelijkse weerbericht voelde hij dat hij deel uitmaakte van dit land; of er nu natte sneeuw werd verwacht in Schotland of zonneshijn in de West Midlands, het ritueel van de weerprognose verenigde hen allemaal. Jack was zielsgelukkig dat deze

kwestie van nationaal belang in ere was hersteld.

Hij staarde uit het raam en volgde de regendruppels die langs de ruiten sijpelden. Achter het onverzorgde gazon van de tuin en het krakkemikkige hek lag de hei. Het kwam bij niemand op om het hek te repareren. Het was al kapot sinds 1940, maar er was geen nieuw hout om het te maken. Hij zou er op de zwarte markt misschien wel aan kunnen komen met wat *Schwarzgeld*, maar de simpele waarheid was dat het hem, net als iedereen in Londen, niet meer opviel hoe haveloos de wereld om hem heen was geworden. In de afgelopen tien jaar was de stad langzaam verloederd en vertoonden zelfs de chicste gevels diepe scheuren, maar de inwoners van Londen waren, als de echtgenoot van een verwelkte schoonheid, te zeer vertrouwd geraakt met de stad om haar verval op te merken. Alleen degenen die terugkeerden uit hun ballingschap constateerden met ontzetting de aftakeling van hun ooit zo glorieuze hoofdstad. Zwartgeblakerd en beroet vertoonde de stad grote, gapende gaten; Londen lag vol puin.

Jack was anders dan de andere vluchtelingen, die er over het algemeen genoeg mee namen om hun eigen kleine stadjes op te bouwen binnen de grote metropool. Hij was het met zijn burens eens: een Jood mocht niet opvallen. Als je niet opviel, was je als een bankje in het park: handig als je overer nadacht, maar verder niets bijzonders. 'Assimilatie' was het sleutelwoord. *Assimilatie*. Jack had het woord zo vaak voor zich uit gepreveld dat het voor hem zowel een onheilspellende sisklank als een tongbreker was geworden. Hij was het beu om anders te zijn; hij wilde niet beladen zijn met de vloek van de Wandelende Jood, om eeuwig te moeten blijven zwerven en nooit ergens thuis te horen. Bovendien hield hij van de Engelsen en hun eigenaardigheden. Hij hield van hun stoïcijnse levenshouding wanneer het tegenzat; in zijn fabriek hing al jaren een exemplaar van een propagandaposter waarop de kroon prijkte van koning George, met daaronder

de woorden KALM BLIJVEN EN DOORZETTEN. De stad lag in puin, de mensen gingen gehuld in grove oorlogskleding en er lagen alleen maar slappe groenten, droog bruinbrood en flinterdunne plakjes spek uit Argentinië in de winkels, en toch schoren de heren zich en kleedden ze zich voor het diner, terwijl hun echtgenotes het kleurloze voedsel opdienden op hun beste porselein. Alle Britten waren hetzelfde, zelfs nu het Britse Rijk op instorten stond en het pond een vrije val maakte hielden ze vol dat zij het middelpunt van de wereld vormden en dat iedereen naar Engeland kwam om iets van hen te leren. Het idee dat een reiziger uit India of Amerika enige wijsheid bezat waar zij iets aan zouden kunnen hebben was ronduit bespottelijk. De Britten stonden fier overeind met hun slappe vilthoed of hun bolhoed en bespraken het weer.

Jack leefde nu al vijftien jaar te midden van de Engelsen. Hij voelde zich als een van die nieuwerwetse antropologen in dienst van de Britse sociale onderzoeksgroep Mass Observation; maar waar zij zich bezighielden met het observeren van het volk, gesprekken af luisterden van mijnwerkers in de pub of in de bus en van huisvrouwen en baronnen in restaurants als Lyon's Corner House, was Jack uitsluitend geïnteresseerd in één ondersoort: de Engelse bourgeoisie. Hij wilde niet zomaar een Engelsman zijn, maar een gentleman. Hij wilde de weledelgeboren heer J.M. Rosenblum zijn.

Jack besloot om een echte Engelsman te worden vanaf het eerste moment dat hij in augustus 1937 samen met zijn vrouw Sadie in Harwich van boord ging. Nog duizelig van de reis en met een koffer in elke hand waren ze behoedzaam de loopplank overgeschuifeld, om niet uit te glijden in de eerste Engelse motregen van hun leven. Sadie wankelde op haar gloednieuwe schoenen, maar ze was vastbesloten om keurig gekleed haar gastland te betreden en niet als de eerste de beste *Schnorrer*. Haar donkerblon-

de haar zat netjes gevlochten rond haar oren en Jack zag dat ze de donkere kringen onder haar ogen zorgvuldig met poeder had weggewerkt. Ze droeg een onberispelijk wollen mantelpakje, waarvan de rok iets te wijd was geworden. Elizabeth, amper een jaar oud en in zalige onwetendheid van het belang van dit moment, lag rustig te slapen tegen haar moeders schouder, met haar vingertjes in Sadies vlechten gekruld. Alle vluchtelingen werden met hun stapels bagage, groepjes huilende kleine kinderen en Jiddischsprekende grootouders met wit vertrokken gezichten lukraak in rijen gezet. Er trok een golf van wroeging door zijn maag toen Jack al die andere mensen zag staan met hun ouders, neven en zwagers. Het zuur schoot naar zijn keel en hij liet een boertje. Dat smaakte naar uien. Hij vloekte binnensmonds in het Duits. Sadie had broodjes fijngehakte lever met uien klaargeemaakt voor de treinreis naar Frankrijk. Hij had een hekel aan rauwe uien, hij kreeg er altijd oprispingen van. Hij zat er de hele reis aan te denken dat hij eigenlijk zou moeten stilstaan bij het gedenkwaardige karakter van hun reis, maar hij keek vreemd onverschillig toe hoe Duitsland verdween in de mist. God mocht weten of ze het ooit terug zouden zien. Hun *Heimat*, dat gevoel van ergens thuishoren, was verdwenen. Maar terwijl de trein door Holland en Frankrijk raasde kon Jack aan niets anders denken dan aan de smaak van de uien. Het was zijn lot om in Engeland aan te komen in zijn beste kostuum, zijn haar keurig geknipt, met glanzend gepoetste schoenen en een slechte adem.

De vluchtelingen stonden in de regen te wachten op de kade, zonder dat iemand het in zijn hoofd haalde om te klagen (ze hadden door schade en schande geleerd de nukken van ambtenaren te vrezen). Er liep een man de rijen langs; hij bleef hier en daar staan om een praatje te maken en deelde pamfletten uit. Jack keek gefascineerd toe hoe hij langzaam maar zeker dichterbij kwam. Hij had de kaarsrechte rug van een Engelsman en liep met het zelfvertrouwen van een schooldirecteur in het snaterende

gezelschap van een groep onstuimige eersteklassers. Zelfs de politiegagent die toezicht hield op de immigranten knikte respectvol toen hij hem iets vroeg. Jack was niet jaloers aangelegd en koesterde een zekere bewondering voor mannen met allure. Zelf was hij tener gebouwd, met lichtblauwe ogen (die schuilgingen achter een draadbril) en zandkleurig haar dat steeds verder terugweek. Hij had een hekel aan zijn kleine voeten, die de neiging hadden om ietwat naar binnen te draaien. Als hij stilstond, moest hij er altijd aan denken om zijn voeten recht neer te zetten, met de tenen naar voren.

Toen de man eindelijk bij hen was aangeland, overhandigde hij hem een donkerblauwe folder met de titel: *Voor uw verblijf in Engeland: Handige informatie en nuttige adviezen voor vluchtelingen*. Sadie kreeg er ook eentje.

‘Welkom in Engeland. Ik ben van het Duits-Joodse Steuncomité. Wees zo goed om dit zorgvuldig te bestuderen.’

Jack was zo verrast dat deze man met zijn krulsnor zowel een Engelsman als een Jood bleek te zijn dat hij stotterend naar woorden moest zoeken. De man slaakte een vermoeide zucht en schakelde moeiteloos over naar het Duits.

‘Willkommen in England. Ich bin ...’

Jack schudde zichzelf wakker uit zijn toestand van verdoving en antwoordde in het Engels, zij het met een zwaar Duits accent: ‘Dank u, heel vriendelijk. Ik zal het hard leren.’

De man knikte goedkeurend. ‘Mooi zo, uitstekend.’ Hij wees naar de folder die Jack in zijn handen hield. ‘Regel nummer twee. Altijd. Engels. Spreken. Zelfs gebroken Engels is beter dan Duits.’ Jack knikte zwijgend en knoopte deze raad goed in zijn oren.

‘En dit? Staat hier alles in voor echt te weten?’

De man glimlachte ongeduldig, want hij moest al die rijen mensen nog langs. ‘Ja. Alles wat u over de Engelsen moet weten staat erin.’

Jack klemde het foldertje stevig in zijn bevende handen. Hij wierp een blik langs de rijen vluchtelingen die op reiskoffers zaten, op appels kauwden of kranten in tal van verschillende talen doorbladerden. Beseften ze dan niet dat ze zojuist het recept voor geluk in handen hadden gekregen? Deze folder zou hun allemaal, Joden, jidden en *Flüchtlinge*, leren hoe ze echte Engelsen konden worden. Het boekje viel open bij de lijst en Jack las gretig en met bewegende lippen: ‘Regel één: Leer zo snel mogelijk Engels...’

In die eerste paar maanden in Londen leefde Jack geheel volgens de regels in *Handige informatie*. Hij nam Engelse les, sprak nooit meer een woord Duits op het bovendeck van de bus en sloot zich bij geen enkele politieke organisatie aan. Hij weigerde zelfs om een petitie te ondertekenen voor het verplaatsen van een tramhalte, voor het geval dat ooit verkeerd uitgelegd zou kunnen worden als subversief. Hij uitte nooit een woord van kritiek op de overheid en stond ook niet toe dat Sadie dat deed, zelfs niet toen ze zich bij de lokale politie moesten laten registreren als ‘vijandige vreemdelingen’. Hij leefde de regels van de lijst ijveriger na dan de vurigste bar mitzwa deed met de koosjere wetten, en het was mede daardoor dat hij onverwacht een mazzeltje had.

Sadie had hem erop uitgestuurd om een kleed of een stuk tapijt te kopen om hun etage boven Solly’s Sokken aan Commercial Road wat gezelliger te maken. Jack liep door Brick Lane en knabbelde afwezig op de zoutkristallen van een pretzel. Hij wist dat hij gezien punt negen, ‘een Engelsman koopt altijd Britse waar’, eigenlijk een zoet broodje zou moeten eten, maar troostte zich met de gedachte dat in zijn *sjetel* de zoete broodjes niet voor het oprapen lagen. Het was een frisse ochtend en de stoom uit de bagelwinkels bleef hangen als naar brood geurende mist. Jongens leurden met kranten, trolleybuschauffeurs schreeuwden tegen hun passagiers dat ze naar Finchley-Strasse gingen en marktkooplieden prezen luidkeels hun waren aan vanachter kramen

die kriskras over de hobbelige stoep verspreid stonden. Overal werd Jiddisch gesproken en Jack zou haast denken dat hij terug was in Schöneberg. Hij schudde zijn hoofd om de zeldzame gedachten aan vroeger te verdrijven en zocht naar de kramen met tapijten. Hij zag uurwerken en horloges (sommige tikten vrolijk, andere lieten treurig hun binnenwerk zien), haringvaten, *heimische* komkommers, sla, een gebroken kapstok en toen eindelijk een stuk muntgroen tapijt. Hij gooide zijn half opgegeten pretzel in de goot voor de duiven en wees op de rol tapijt.

‘Dit groene tapijt. Is hij Brits?’ De marktkramer fronste verbaasd zijn wenkbrauwen en vergat zijn gebruikelijke verkooppraatje. Jack rolde het tapijt ongeduldig uit om de onderkant te inspecteren en zag tot zijn vreugde een stempel van de firma Wilton, met het onderschrift ‘Bij Koninklijke Beschikking Hofleverancier’.

‘Super! Ik neem het allemaal, dank u wel, alstublieft.’

‘U hebt groot gelijk. Ik heb nog wel meer ook, als u wilt. Een hele kar vol.’

Daar moest Jack even over nadenken. Aan de ene kant had hij niet meer dan tien pond op zijn naam staan. Aan de andere kant zag hij wel brood in de verkoop van de rest van het tapijt, als hij een goede prijs kon bedingen. Hij wierp nogmaals een blik op het predikaat ‘Hofleverancier’. Het was een teken, dat kon niet anders.

‘Ja, goed. Ik neem alles. Ik betaal twee pond. Dan moet ik lenen uw kar.’

Sadie was ontzet toen Jack thuiskwam met twintig rollen tapijt in alle kleuren van de regenboog, van mintgroen tot mosterdgeel en roodpaars. Een week lang kroop Elizabeth door tunnels van tapijt en zaten ze ’s avonds op rollen tapijt naar de radio te luisteren, maar die karrenvracht tapijt markeerde het begin van Rosenblums Tapijt. In het begin werkte Jack alleen als tussenpersoon en verkocht hij ramsjvoorraden met winst door aan andere

vluchtelingen die hun erbarmelijke woninkjes wat wilden opknappen. Hij realiseerde zich echter al snel dat er genoeg vraag was om midden in de wijk East End een kleine fabriek te openen.

Sadie keek met een mengeling van verbazing en bezorgdheid toe hoe haar man moeiteloos hun nieuwe leven in gleeed. Ze wist dat de burens achter zijn rug over hem kletsten en hem een ‘vrijwillige assimilator’ noemden, alsof hij zich schuldig maakte aan een vorm van stil verraad.

Sadie daarentegen voelde zich totaal niet thuis in deze nieuwe wereld. Ze bleef het liefst veilig in de wijk East End en waagde zich zelden verder dan Finchley Road. Jack legde haar uit dat het niet gepast was om vreemden in de omnibus of de tram de hand te schudden (waarvoor ze dankbaar was, omdat ze uit haar doen raakte door de vijandige blikken die ze kreeg als ze iedereen beleeft groette op z'n Duits). Toen ze er gerust op was dat ze de gebruiken begreep, liet ze zich overhalen om samen met hem de bus te nemen naar West End. Er was beneden maar één zitplaats vrij, naast een rondborstige dame wier pafferige gezicht werd be kroond door een enorme hoed, versierd met vlinders op draad.

Jack stond erop dat Sadie daar plaatsnam en ging zelf de trap op naar het bovendek, op zoek naar een zitplaats. De conducteur rept zich door de bus om kaartjes te verkopen. Sadie verstijfde. Jack kocht de kaartjes altijd, hij sprak *wonderbar* Engels en wat belangrijker was: hij had het geld.

‘Waar moet u heen, mevrouw?’ vroeg de conducteur, ram melend met zijn geldtas.

Sadie glimlachte schuchter en wees omhoog. ‘De Heer van boven, hij zal betalen.’

De conducteur begon te sputteren van verontwaardiging en Sadie voelde dat de mollige mevrouw naast haar zich omdraaide om haar aan te gapen; de vlinders op haar hoed wiebelden heen en weer op de maat van haar hoongelach.

Toen Jack haar thuis haar vergissing uitlegde, kon Sadie weinig anders doen dan constateren dat de Engelse taal doelbewust was ontworpen om het buitenlanders lastig te maken. Ze weigerde de rest van de middag om ook maar één woord te zeggen in die *verdammte* taal, en aangezien hij onder geen beding Duits wilde praten, zaten ze zwijgend bij elkaar te mokken, tot Jack de deur uit liep. Hij stond erop dat ze uitsluitend Engels met elkaar spraken (dat zou wel in dat vervloekte foldertje staan), maar als ze met haar eigen man in die houderige nieuwkomers-taal moest praten veranderde hij in een vreemde. Hij zag er niet anders uit dan vroeger, maar de vertrouwde ongedwongenheid tussen hen was verdwenen. Hij had zijn naam ook al veranderd. Hij heette Jakob toen ze verliefd op hem werd, maar toen de beampte 'Jack' op zijn Britse visum schreef, beschouwde hij dat als een teken.

Sadie zat op het puntje van de ongemakkelijke bank aan een kop zwarte koffie te nippen. Er klonken zachte geluiden toen Elizabeth ontwaakte uit haar middagdutje, gevolgd door een stemmetje: 'Mama, mama.'

Sadie zette haar kop koffie neer en morste een paar druppels op het paarse kleed in haar haast om haar dochter te halen, moppend omdat Jack haar baby had geleerd haar 'mama' te noemen in plaats van *Mutti*. Vanavond, als hij thuiskwam uit de fabriek en op Elizabeth kon passen, zou ze bij Freida Herzfeld langsgaan voor een *Kaffee und Kuchen*, om de laatste roddels te horen en bij te kletsen in het verboden Duits. Daarna kon ze misschien nog naar de synagoge, de enige plek in deze stad waar ze zich thuis voelde. Daar klonken de woorden nog hetzelfde: Hebreeuws in de grote sjoel in de Oranienburger Strasse en Hebreeuws in het statige bakstenen gebouw achter Stepney Green. Als ze haar ogen sloot en naar de zware stem van de voorzanger luisterde, kon ze zich voorstellen dat ze terug was in Berlijn, in de vrouwengalerij naast haar moeder, die zich bezorgd zat af te vragen of Emil zich wel wist te gedragen in de

galerij onder hen. Dan kon Sadie bijna de stem van papa horen, die gedurende de dienst alle gebeden uit de toon opdreunde.

Rosenblums Tapijt werd al snel te groot voor de kleine werkplaats en moest uitbreiden naar een ruimte achter Hessel Street Market, waar het bedrijf uitgroeide tot de grootste tapijtfabriek in het Londense East End. Jack mocht enkele van de beste middenklassehotels van de stad tot zijn klanten rekenen. Veel van de mannen die bij de Rosenblums in de straat woonden waren intussen verdwenen, God mocht weten waarnaartoe. Canada? Het eiland Man? Misschien wel naar Australië, als je de geruchten moest geloven.

De politie kwam je halen bij het krieken van de dag. Het was een kwestie van willekeur, en soms, als je toevallig niet thuis was, kwamen ze nooit voor je terug. Sadie was doodsbang dat ze Jack zouden meenemen en om haar een plezier te doen liep hij 's morgens onmenselijk vroeg naar de fabriek. Hij geloofde geen moment dat ze hem zouden meenemen; tenslotte was hij bijna een Engelsman en probeerde hij via de officiële kanalen het burgerschap te verkrijgen (en hij kon binnen twee uur het kruiswoordraadsel in *The Times* oplossen, wat volgens hem wel een soort van record moest zijn). Maar toen hij die ochtend in september bij de fabriek was aangekomen, besefte hij dat hij zijn ontbijt was vergeten. Sadie pakte altijd een papieren zak met matzes en een plak van die rubberachtige kaas van hun wekelijkse rantsoen voor hem in, met een fles smerig ruikende koffie. Zijn maag rommelde.

'*Mistfink*,' mopperde Jack, die in zijn ergernis terugviel op het Duits. Hij zag de bruine zak voor zich op de keukentafel en besloot ervoor terug te gaan.

De politie stond hem voor de deur op te wachten. Jack deed niet eens een poging om zich uit de voeten te maken. Ze hadden hem gevonden, en het zou niet Brits zijn om op de vlucht te slaan als de eerste de beste lafaard of crimineel.

De stank van urine bracht het altijd terug in zijn herinnering: een vleugje ammoniak en mottenballen en hij was terug in 1940 in een noodcel in een Londens politiebureau met vijf andere vluchtelingen, die allemaal geïnterneerd dreigden te worden en allemaal luidkeels klaagden over koude banken en aambeien. Jack mengde zich niet in de discussies; hij zat zich met zijn handen voor zijn gezicht af te vragen hoe het had kunnen gebeuren dat hij, de meest veelbelovende Engelsman die hij maar kon bedenken, werd aangemerkt als ‘vijandige buitenlander klasse B (mogelijk gevaarlijk)’ en was gearresteerd. Met alles wat hij wist over marmelade en de geschiedenis van de koninklijke familie tot aan Ethelred the Unready, leek het praktisch onbestaanbaar dat hij ook maar iets anders kon zijn dan ‘klasse C – loyaal aan de Britse zaak’.

Jack begreep niet hoe het mogelijk was. Hij had zich strikt aan de regels gehouden en toch hadden ze hem opgepakt. De richtlijnen in *Handige informatie* waren kennelijk niet toereikend om er helemaal bij te horen. Hij haalde de brochure tevorschijn en voegde zijn eerste aanvulling toe:

Beschouw onderstaande richtlijnen als een morele plicht:

1. Leer zo snel mogelijk Engels en let daarbij op de juiste uitspraak. *Heb ik gedaan, maar het is makkelijker gezegd dan gedaan. Zelfs Engelse les helpt niet. Vervloekt Duits accent onmogelijk kwijt te raken.*
2. Spreek geen Duits op straat, in het openbaar vervoer en andere openbare gelegenheden zoals restaurants. Zelfs gebroken Engels is beter dan vloeiend Duits. *En praat nooit te hard (behalve tegen buitenlanders, dan hoort u juist wel te schreeuwen).* Lees geen Duitse kranten in het openbaar. *Lees ze helemaal niet, want anders wordt u aangemerkt als ‘staatsgevaarlijk klasse A’ en beticht van spionage.*
3. Uit geen kritiek op verordeningen van de regering, noch

op onze zeden en gebruiken. *Heel moeilijk, vooral op momenten als deze.* Vergeet nooit dat de vrijheid en de rechten van Groot-Brittannië u geschonken zijn.

Jack snoof. Zo loyaal als hij was vond hij dit toch wel een eigenaardig soort vrijheid. Hij realiseerde zich dat deze gedachte gevaarlijk dicht bij kritiek kwam en concentreerde zich zuchtend op het volgende punt:

4. Sluit u niet aan bij een politieke organisatie.

Vooraf de punten 5 en 6 stemden Jack tot nadenken. Ze kwamen een pas aangekomen vluchteling inderdaad goed van pas, maar inmiddels wist Jack dat ze wel enige toelichting konden gebruiken.

5. Wek geen enkele achterdocht door uw gedrag of uw kleding en spreek nooit te luid. *Gebaar niet met uw handen tijdens het spreken. Houd ze strak langs uw lichaam, anders vinden de Engelsen u eigenaardig of emotioneel.* Engelsen hebben een aangeboren afkeer van overdreven of buitenissige kledij. *Denk erom: niet opvallen is het beste.* Engelsen hechten aan bescheidenheid en houden er absoluut niet van om te overdrijven. Goede manieren worden zeer gewaardeerd. (U zult merken dat ze ‘dank u’ zeggen voor de kleinste dienst, zelfs voor het buskaartje waarvoor ze hebben betaald.) *Bied altijd uw excuses aan, zelfs als iets duidelijk niet uw schuld is: als er op straat iemand tegen u aan botst, put u zich uit in verontschuldigingen.*
6. Kijk goed naar de gewoonten, gebruiken en omgangsvormen van dit land, zowel privé als zakelijk. Neem deze zo veel mogelijk over. *Natuurlijk, maar wat zijn de gewoonten en gebruiken? Dit punt vereist uitgebreide toelichting.*

7. Verwacht niet dat u kort na aankomst in dit land bij mensen thuis zult worden uitgenodigd; het kan lang duren voordat een Engelsman zijn huis openstelt voor een buitenlander.
8. Zeg nooit dat ‘ook dit land er niet aan zal ontkomen’. Dat is een uiterst lafhartige stelling, waar de Britten zich hevig tegen verzetten.

Jack moest zijn gekrabbel onderbreken toen een van de politiemannen op de tralies van zijn cel bonkte. Hij liet geschrokken zijn potlood zakken en bloosde van schaamte toen hij zijn vrouw en dochttertje zag staan. Hij wilde niet dat ze hem zo zagen, stinkend en wel in een gevangenis. De eerste week van zijn gevangenschap hadden ze elkaar gesproken in de bezoekersruimte, maar na de oproep van de heer Churchill om ‘de hele bende in te rekenen’ zat het politiebureau tot de nok toe vol met vluchtelingen, in afwachting van hun vertrek naar de interneringskampen. Sadie stak haar hand door de tralies en streek over zijn ongeschoren wang.

‘*Meine liebe ...*’

‘In het Engels, lieverd,’ fluisterde Jack met een ongeruste blik op de bewaarder.

‘De kleine meid mist haar papa.’

Elizabeth gluurde langs de rug van haar moeder en trok gekke bekken naar een van de oude mannen, die achter in de cel een vlecht in zijn baard legde om haar aan het lachen te maken. Jack kuste Sadies hand en trok een opgewekt gezicht.

‘Het valt wel mee. Ik *würstel* me er wel doorheen. Moishe hier leert me trucjes met backgammon. Heb je Edgar gesproken?’

‘Ja. Ik ga naar zijn kantoor, zoals je hebt gevraagd. Lottie heeft me verteld dat hij elke dag naar de politie gaat om tegen de politierechter tekeer te gaan. Daarna drinkt hij whisky.’

Jack probeerde te glimlachen, in de wetenschap dat zijn vriend deed wat hij kon. Als iemand hem zou kunnen helpen,

was het Edgar Herzfeld. Edgar was een zachtaardige, rustige man, maar hij liet niet met zich sullen.

‘Dit moest ik je geven van Freida.’ Sadie boog zich naar voren en kustte hem teder op zijn mond. ‘Zie je? Veel spannender als de kus niet van je eigen vrouw is.’ Ook zij deed haar best om het luchtig te houden.

Voordat ze vertrok stak Sadie een in een zakdoek verpakt pakketje door de tralies. Jack rook eraan. Apfelstrudel. Sadie en haar *Mutti* bakten in Berlijn altijd strudels op vrijdag. Het was vast vrijdag vandaag. Toen hij erin beet, tintelden zijn tanden van de rozijnen. Sadies jongere broer Emil had een hekel aan rozijnen. Hij viste ze er altijd uit en legde ze langs de rand van zijn bord, wat Sadie woest maakte. ‘Denk eens aan alle rozijnen die je hebt verspild,’ momperde ze dan. ‘Als we alle rozijnen die je hebt laten liggen achter elkaar zouden leggen, kregen we een rij tot aan de Zoologischer Garten.’ Jack sloot zijn ogen en zag een eindeloos lange sliert rozijnen, alle rozijnen die Emil had geweigerd om te eten, en vroeg zich af hoe lang die rij zou zijn aan het eind van het leven van de jongen. Op dat moment werd hij verteerd door verdriet. Hij slikte zijn tranen weg, maar ze waren niet tegen te houden en biggelden op de strudel, die er zoutig van ging smaken. Natuurlijk maakte hij zich zorgen om Emil, *Mutti* en de anderen die waren achtergebleven, maar op dit moment telde alleen zijn eigen wanhoop. Hij had het koud, de cel stonk naar pis en hij had heimwee.

De volgende ochtend moesten ze allemaal de cel uit en werd hij op Waterloo Station in een tweedeklaswagon van een extra lange passagierstrein gedreven. Ingeklemd tussen een paar oudere heren uit Wenen wist Jack dat hij zich bezorgd zou moeten afvragen waar ze hem naartoe brachten. Maar na drie weken opsluiting in een vochtige cel met niets dan een hoog tralievenster voelde hij de opwinding tintelen in zijn buik.

De trein boemelde door de stad, een eindeloze doolhof van bakstenen straten en grijze lucht. Rookpluimen stegen op uit de smeulende resten na de aanvallen van Messerschmitts van de afgelopen nacht. Hij zag mensen over de puinhopen van hun huizen kruipen en sloot vol afschuw zijn ogen. Het eentonige ritme suste hem in slaap. Zijn hoofd bonsde tegen de ruit. Hij droomde van vreemde dingen: een hoge hemel vol zwaluwen, smaragd-groene vuurvliegjes in de nacht en geruite vlaggen op de flanken van een heuvel.

Een van de Weense heren schudde hem wakker en bood hem een stuk oudbakken brood aan, waarvoor hij vriendelijk bedankte. Jack wendde zijn blik weer naar buiten en besepte dat hij ontwaakt was in een volkomen ander Engeland. Dit Engeland was groen. Zo had hij zich Engeland voorgesteld toen ze nog in Berlijn woonden. Hij glimlachte – Engeland was dus toch een land van weiden en schapen, strodaken en zilveren rivieren, precies zoals hij had gedacht.

De trein reed een station binnen en Jack werd door de menigte het perron op geduwd. De lucht rook zilt en hij hoorde de zee in de verte. De middagzon was na de donkere gevangeniscel zo fel aan zijn ogen dat hij tegen het licht stond te knippen; daarom duurde het even voordat hij besepte dat iemand zijn naam riep.

‘Jack! Jack Rosenblum!’

Jack tuurde de menigte in en zag iemand opgewonden met een bundel papieren zwaaien. Edgar?

In zijn haast om bij hem te komen baande een klein mannetje met een woeste, grijze hardos zich een weg tussen de tegenstribbelende omstanders door en knelde Jack in een stevige omhelzing tegen zich aan.

‘Het is me gelukt. Je bent veilig, Jack. Je gaat mee naar huis, naar Sadie.’

Jack slikte en staaarde Edgar met knikkende knieën aan, als een dronkaard voor zijn eerste gin in de ochtend.

‘Ik ben naar een rechter gegaan en ik heb tegen hem gezegd, “Die man, deze Rosenblum van Rosenblums Tapijt, is een ware bondgenoot tegen de nazi’s.” Edgar spreidde zijn armen om zijn woorden kracht bij te zetten, waarbij hij de mensen die aan beide kanten om hen heen stroomden bijna omvermaaide. Hij dacht er echter niet aan om zijn betoog te onderbreken en vertelde: ‘Ik zei tegen die rechter met zijn grappige pruik: “Op de dag dat de oorlog wordt verklaard draagt deze man zijn fabriek over aan de Britse oorlogsinspanningen,” dat heb ik gezegd. “U kunt vertrouwen op de loyaliteit van Jack Rosenblum.”’

Jack knikte sprakeloos.

‘De rechter ging akkoord. Je bent nu een “buitenlander klasse C” en je mag naar huis.’

Jacks tong kleefde aan zijn gehemelte. ‘Deze plek... Waar ben ik?’

Edgar haalde zijn schouders op. ‘Dorsetshire.’

‘Mooi,’ fluisterde Jack, toen er een piepklein gespikkeld vogeltje neerstreek op het handvat van zijn leren koffer en hem met zwarte kraallogjes aanstaarde. Het klapperde met zijn vleugels, barstte uit in een lied en vloog op.

HOOFDSTUK 2

Zodra hij weer thuis was, besteedde Jack al zijn vrije tijd aan de belangrijkste punten in de folder *Handige informatie* en werkte ze nauwkeurig bij, tot hij helemaal volgeschreven was. Vervolgens voegde hij er extra bladzijden aan toe. Hij genoot ervan als hem iets opviel; observaties over Engelse gewoonten, zoals: ‘de Britse huisvrouw koopt op vrijdagochtend schelvis’, betekenden brokjes kennis van onschatbare waarde die genoteerd moesten worden. Jack ging er prat op dat het Duits-Joodse Steuncomité zich geen betere deskundige kon wensen dan hij, mochten ze aan een nieuwe brochure toe zijn.

De fabriek bleef groeien en nu de enorme weefgetouwen in groten getale parachutes, plunjezakken en tenten van ruw canvas produceerden, konden de Rosenblums verhuizen naar een bescheiden rijtjeshuis in Hampstead, met een koperen deurklopper en een plaatsje achter het huis met uitzicht op de hei. De dagen werden weken, de weken vergleden in maanden en langzaam maar zeker werd Sadie de lijst van haar echtgenoot beu. Hij zat avond aan avond ineengedoken in zijn stoel voor de gaskachel in dat foldertje te krabbelen, naast de schetterende radio. Hij liet zijn potlood alleen peinzend zakken als meneer Winston Churchill of meneer John Betjeman op de radio kwam. Ze begreep niets van die obsessie om Brits te worden, terwijl zij hun vroegere leven steeds verder voelde wegglijden, als de stoom uit de ketel door het open venster. Ze hadden al maandenlang niets van *Mutti*, Emil of Papa gehoord. Jack haalde elke ochtend een *Jewish*

Chronicle en dan spelden ze de krant samen uit. Hij stond vol lugubere geruchten. Als Elizabeth lag te slapen, ging Sadie met *Mutti's* receptenschrift op een van Rosenblums vooroorlogse vloerkleden liggen en probeerde ze haar honger te stillen met visioenen van *Sachertorte* of *Windbeutel* van bladerdeeg.

Toen, op een zondagochtend in maart 1943, begon het te regenen. Sadie wist dat Jack ergens boven zat met zijn *verdampte* lijst. De hemel kleurde diepgrijs en de stad baadde in een vals schemerlicht. Het water kolkte door de goot en de regen kletterde op het glinsterende oppervlak van de vijver buiten het hek. Een uurtje later klotste het zachtjes tegen de palen van het tuinhek naar de hei. Sadie staaarde uit het raam en stelde zich voor dat ze mevrouw Noach was die in haar ark op de golven dreef. Ze ging bij de gootsteen staan en keek dromerig uit over de vijver. Er klonk luidkeels gekwaak in de lucht en een troep eenden daalde neer op het water. Ze keek glimlachend toe; ze hield van hun irritante kwaakgeluiden, als huisvrouwen die kibbelden over het brood. Toen zag ze iets eigenaardigs: een grijsjarige vrouw voerde ze in de regen.

Er trok een merkwaardige geur door de keuken, zoet en branderig. Het rook naar iets te gaar geworden maanzaadcake, waarvan de zaadjes op de bovenkant waren gaan schroeien. Sadie had nog nooit maanzaadcake gebakken en had die geur sinds hun aankomst in Engeland niet meer geroken; ze kon zich niet eens herinneren dat ze ooit ergens maanzaad te koop had gezien. Het was *Mutti's* lievelingscake, ze was er nog doller op dan op *Baumtorte*, vanillekoekjes of zelfs geroosterde marsepeinblokjes. Ze kon er achter elkaar van eten en dan bleven de zaadjes tussen haar tanden zitten, tot ze eruitzag als een heks met zwarte tanden uit een van de sprookjes van de gebroeders Grimm.

Sadie opende de deur naar het plaatsje en liep de regen in, op haar dunne, stoffen pantoffels over de kletsnatte grond. De lucht was zwaar van het aroma, alsof de geur van geroosterde zaden en

zoet deeg door de regen was meegevoerd. Ook uit de plassen op de grond tussen de terracotta bloempotten steeg de geur op van brood en banket. Sadie liep naar het hek en schoof twee vermolmde planken opzij. Ze trok haar buik in, kroop door het gat en ging bij de rand van de vijver staan. Daar, aan de overkant, stond haar moeder. Met haar lange zwarte rok, een wit schort voor en een mooie blauwe sjaal om haar haren geknoopt voerde ze de kwakende eenden stukjes verbrande cake. Sadie stapte pardoes het stilstaande water in. Het was niet diep en likte aan de zoom van haar ochtendjas, waar het felle fuchsiaroze veranderde in vuilbruin. De jas waaierde achter haar uit als een sleep, haar krulspelden vormden een kroon op haar hoofd.

Sadie sloot haar ogen en ademde de zoete geur diep in. Ze moest haar ogen stevig dichthouden... Niet opendoen, niet opendoen. Als ze dat deed, dan zou haar *Mutti* voorgoed verdwijnen en zou er nooit meer een maanzaadcake gebakken worden.

Sadie nam de lange weg terug naar huis, zonder ook maar iets te merken van de nieuwsgierige blikken van voorbijgangers. Ze wist dat er geen brieven meer zouden komen uit Berlijn. Toch voelde ze niets anders dan een doffe kalmte.

‘Wat is er met jou aan de hand? Ben je wel goed bij je hoofd?’

Jack stond op de stoep, zijn lippen vertrokken tot een smalle streep. Hij staaarde haar eerst alleen maar aan, legde toen een paardenharen deken over haar schouders en haastte zich met haar naar binnen, stram van verontwaardiging.

‘Ik heb het gezien. Je stond in de vijver.’

Sadie zei niets.

‘Stel dat iemand je heeft gezien?’

Sadie negeerde hem en liep de keuken in, waarbij de zoom van haar ochtendjas moddersporen achterliet op de geboende tegels. Ze voelde dat Jack achter haar aan kwam, hakkelend van onbegrip. Ze trok zich niets van hem aan. Ze pakte *Mutti*'s recep-

tenschrift en rukte het open. Met een kreet scheurde ze er een bladzijde uit en verfrommelde hem tot een bal, zodat de inkt uitliep door het zweet in haar handpalmen.

‘*Scheisse, Scheisse!* Alles voor niets. Ik ben verloren.’

Ze smet het schrift naar het fornuis, waar het op de schoorsteenkap belandde en naar de vloer gleed. Jack sloeg zijn armen om zijn vrouw heen en trok haar naar zich toe, terwijl hij zachtjes het haar uit haar ogen streek.

‘Stil maar, stil maar. Wat is er gebeurd, kleintje?’

Sadie kon geen woord uitbrengen en in de achterkamer begon Elizabeth te huilen, wakker geschrokken van het tumult.

‘Maanzaad,’ snikte ze hortend en stotend. ‘Er was maanzaad. En er komen geen brieven meer.’

Jack staaarde haar aan en was voor het eerst sinds de gevangenis bang. Hij streelde teder haar hand.

‘Dit kan niet, *mein Spatz*. Straks denken de mensen nog dat je excentriek bent. Je kunt niet op zondagochtend op je pantoffels de vijver in lopen. Dat is gevaarlijk.’

Sadie kokhalsde bijna van woede. ‘Gaaf het daarom? Maak jij je daar druk om? *Arschkriecher!*’

Jack zuchtte diep en likte langs zijn droge lippen. ‘Malle gewoontes zijn prima voor de Engelsen, maar wij moeten onzichtbaar zijn.’

Sadie stak een pluk donker haar achter haar oor en keek haar man strak aan.

‘*Gut*. Ik zal onzichtbaar zijn.’

Toen ze zich omdraaide wist Jack diep in zijn hart dat er iets geknapt was. Hij hoorde het bijna knappen, maar hij kon niet anders dan met lede ogen aanzien hoe ze bij hem wegliep, met de natte stof van haar ochtendjas aan haar blote benen gekleefd.

Het einde van de oorlog bracht nieuwe kansen en uitdagingen met zich mee. Het betekende dat Jack zich niet langer hoefde te

beperken tot de gehate oorlogskleding en zich eindelijk het juiste kostuum kon laten aanmeten, passend bij de ware Engelsman. Na rijp beraad besloot hij dat het niets anders kon zijn dan een maatkostuum van Savile Row. Met zijn keurige handschrift noteerde hij dit als punt 106 op zijn lijst. Jack bracht zijn eerste bezoek aan Henry Poole in oktober 1946. Het kostte hem alleen al een fortuin om aan het benodigde aantal kledingbonnen te komen, nog afgezien van de kosten van het kostuum zelf, maar het was elke cent waard geweest: dit kostuum was het uniform van de Engelse gentleman. De winkel rook verrukkelijk naar cederhout en de kleermaker sprak hem aan met 'sir' en nam de maten van zijn ondermaatse lichaam op zonder hem te kleineren. Het kostuum werd twaalf weken later afgeleverd, in vloeiend papier verpakt in een glanzende doos met het wapen van Henry Poole in gouden reliëfletters. Nu lagen zijn gegevens opgeslagen in de kelders van de firma, samen met die van Churchill, Gladstone en prins Albert. Als hij zijn kostuum droeg, voelde hij zich langer dan zijn een meter zestig, zijn kale hoofd glom minder opvallend en zijn neus voelde wat minder... nou ja, uitgesproken. Zo had de keizer zich zijn nieuwe kleren voorgesteld.

Dankzij de snelle ontwikkelingen in de automobiellindustrie kon Jack kort daarna ook punt 107 afstrepen: een Engelsman rijdt in een Jaguar. In de zomer van 1951, nadat de fabriek een bijzonder grote partij zachtgroen velourstapijt naar New York had verscheept, werd de Jaguar XK120 afgeleverd. Jack stond al twee jaar op de wachtlijst en toen het moment eindelijk was aangebroken, raakte hij in extase. Hij had er de hele nacht van wakker gelegen en zag zichzelf al over Piccadilly rijden achter het stuur van zijn knalgroene Jaguar in zijn kostuum van Henry Poole, samen met zijn vrouw met haar lila haarspoeling en perfecte nagels.

Punt 108, 'De vrouw van een Engelsman heeft paars haar en keurige nagels; ze speelt tennis en bridge', stuitte echter op pro-

blemen. Sadie kon verduiveld goed bridgen, maar ze speelde geen tennis en ze dacht er niet over om een lila kleurspoeling te nemen. Ze vond het geen natuurlijke kleur voor op je hoofd. Heel onlogisch, vond Jack, omdat ze er geen been in zag het hele huis te bedekken met pimpelpaarse vloerbedekking. Gezien het temperament van zijn vrouw besloot hij het echter te laten rusten. Hij moest zelf maar Engels genoeg worden voor hen allebei.

Afgezien van de tekortkomingen van zijn echtgenote had Jack bijna alle punten op zijn lijst afgevinkt. Hij had het kostuum, de auto en het huis in een lommerrijke buurt van de stad. Hij kocht zijn hoeden bij Lock & Co. in St. James en deed zijn uiterste best om hem precies op de juiste manier te dragen, met de rand een tikje schuin. Hij lunchte drie keer per week in de beste restaurants in de stad, hoe beroerd ze ook waren, en werd met ontzag en respect behandeld. (Dat schreef hij ten onrechte toe aan de macht van zijn kostuum. Het kwam eigenlijk doordat hij rijkelijk met foaien strooide. De kelners profiteerden van zijn bizarre, buitenissige gulheid en keken stiekem op hem neer.)

Hij nam zijn vrouw mee naar Covent Garden en Wigmore Hall en deed schenkingen aan de juiste en de verkeerde liefdadigheidsinstellingen: hij schonk evenveel aan het fonds voor het herstel van het dak van de St. Paul als aan de jonge Israëliische staat.

Er restte nog één punt op Jacks lijst. Hij wist dat dit een essentiële eigenschap was van de echte Engelse gentleman; zolang hij dat niet had, was hij niemand. Punt 150: 'Een Engelsman is lid van een golfclub.'

Voor Jack betekende het lidmaatschap van een golfclub de wederopbouw van Jeruzalem, Atlantis en het perfecte broodje pekelflees in één, maar in de praktijk bleek het nogal lastig te zijn. Hij tikte tegen een hendeltje dat verborgen zat in een van de gestoken griffioenen van zijn victoriaanse bureau, waarop er een laatje naar voren schoof. Hij trok het verder uit, zodat de keurig geordende vakjes met visitekaartjes en facturen tevoorschijn

kwamen, netjes op volgorde gesorteerd. Een kwart van de la zat vol brieven. Hierin bewaarde hij zijn correspondentie met golfclubs door heel Engeland. De communicatie bestond uit een kopie van elke aanvraag en een beleefde, maar stellige afwijzing van de secretaris van de betreffende club. Jack hield koppig vol. Hij was in Londen aangekomen met niets anders dan zijn koffers en twintig pond op zak en had binnen tien jaar een van de grootste tapijtfabrieken in Londen opgezet; een simpele afwijzing van een onvriendelijk bestuurslid van een golfclub kon een man als Jack Morris Rosenblum niet tegenhouden.

Tot zijn ontsteltenis bleef het niet bij die ene afwijzing, maar volgden er kort daarna nog een stuk of vijf. Daarna liep het aantal op tot over de tien, tot hij door elke golfclub in een straal van veertig kilometer was afgewezen. De geheime la werd steeds voller en de brieven puilden zijn bureau uit. Het werd tijd om advies in te winnen. Hij besprak de kwestie met Saul Tankel, een juwelier die als diamantair én als informatiebron hoog stond aangeschreven.

‘Het heeft geen zin, geef het op. Ze laten je nooit binnen. Niet met die gok van jou.’

Saul schoof lachend zijn zware juweliersbril naar zijn voorhoofd, zodat het wel leek of hij voelsprietten had. Hij zette zijn woorden met opgewonden gebaren kracht bij, en Jack vond dat hij eruitzag als een verbijsterde sprinkhaan.

‘Wij zijn wij en zij zijn zij. En zij laten je nooit lid worden, in geen honderd jaar. Trouwens, het kan niet eens. Ze spelen op zaterdag.’

Het probleem van de zaterdag was Jack niet ontgaan en dat baarde hem inderdaad zorgen. Hij had nog niet de moed gehad om het zijn vrouw te vertellen, maar hij beschouwde golf als een uitstekend alternatief voor een saaie ochtend in de synagoge. Saul leek zijn gedachten te kunnen lezen.

‘Weet je wat er gebeurt als het je lukt?’ Hij hield een verras-

send lange wijsvinger dreigend onder Jacks omstreden neus. ‘Jij gaat op zaterdag spelen, als iedereen in de sjoel zit te bidden om Hem te loven.’ Saul wees naar de hemel, of eigenlijk naar een peertje aan het plafond, maar Jack begreep het maar al te goed. ‘En dan ga je steeds beter spelen en uiteindelijk sla je een holle dinges.’

‘Een hole-in-one,’ zei Jack.

‘Hoe noem je dat?’

‘Een hole-in-one. Dan sla je de bal er in één keer in.’

‘O, nou ja, een hole-in-one. Die maak je. En dat kun je dan aan niemand vertellen, omdat je op zaterdag speelt, tegen Zijn wens op de rustdag.’

Saul prikte zo fel in de lucht dat hij de gloeilamp raakte, die begon te slingeren en tegen zijn achterhoofd stootte.

‘Zie je nou wel?’ riep Saul hartgrondig uit, alsof het een rechtstreeks teken was van Gods gramschap.

Jack was niet overtuigd, maar maakte dankbaar gebruik van Sauls nuttige raad. Hij ondertekende zijn volgende aanvraag met het pseudoniem ‘professor Percy Jones’. De professor ontving een uiterst gunstige reactie van de eerder zo ijzige clubsecretaris:

1 februari 1952

Geachte professor Jones,

Hartelijk dank voor uw verzoek inzake het lidmaatschap van de Lawns Golf Club. Wij hebben zeer zeker plaats voor nieuwe leden. Ik hoop spoedig met u te mogen kennismaken,

*Met vriendelijke groeten,
Edward Fitz-Elkington, Esq.*

Jack draaide de brief om en om in zijn handen, tot hij langs de vouwen begon te slijten. Hij besloot de clubsecretaris nogmaals te benaderen onder zijn eigen naam en hem te laten weten dat hij van zijn goede vriend professor Percy Jones had gehoord dat ze plaats hadden voor nieuwe leden. Het antwoord was echter onvermijdelijk:

Geachte heer Rosenbloem,

Het spijt me dat er een misverstand is ontstaan. Er is inmiddels een ledenstop. Ik wil u met alle plezier op de wachtlijst zetten, maar ik moet u helaas mededelen dat de wachttijd is opgelopen tot zevenentwintig jaar.

Hoogachtend,

Edward Fitz-Elkington, Esq.

Het was hopeloos. Hij kon de brief van de professor niet gebruiken als bewijsmateriaal zonder toe te geven dat hij de naam had verzonnen, wat de secretaris hem zeker niet in dank zou afnemen. Hij deed zaken met iedereen: anglicanen, katholieken, socialisten en soms zelfs met een zeldzame agnost, maar bevriend raakten ze nooit. Sommigen van deze mannen kende hij al vijftien jaar en ze informeerden al vijftien jaar naar de gezondheid en het welzijn van zijn vrouw, maar ze hadden geen van allen ooit voorgesteld om met haar kennis te maken. Hij was nog nooit bij een van zijn zakenrelaties thuis uitgenodigd. Daar waren restaurants voor, dacht hij grimmig. Die waren speciaal bedoeld om mensen te ontmoeten die je thuis niet kon ontvangen: actrices, Amerikanen en minkukels zoals hij.

Jack schreef nog een laatste brief naar de Sanderson Cliffs Club, waarin hij aanbood alle gebouwen gratis van tapijt te voorzien.

Hij voegde er een staalkaart bij met de nieuwe kleuren van het seizoen. Jack wist dat dit een genereus aanbod was, gezien de schaarste aan deugdelijk tapijt, of eigenlijk de schaarste aan alles, en bovendien was hij in het bezit van een kostbare aanbevelingsbrief. Hij was hoopvoller gestemd dan hij in maanden was geweest omdat meneer Austen, een wolhandelaar uit Yorkshire, had aangeboden hem als kandidaat-lid voor te dragen. Jack was door het dolle heen van blijdschap, dit moest de voorzienigheid zijn. Sanderson Cliffs was de ideale club, hun baan was legendarisch, de beste van Noord-Londen. Zelfs tijdens de oorlog hielden ze twintig terreinknechten in dienst om het gras zorgvuldig bij te houden, en het verhaal ging dat ze dat deden met een pincet, een nagelschaartje en water uit de Nijl, zo strak zagen de golfbanen eruit. Als hij zijn ogen sloot om zich de toekomst voor te stellen, zag hij zijn naam in gouden letters op de glanzend gepoetste borden staan: DHR. J.M. ROSENBLUM, CAPTAIN.

Jack was zo optimistisch gestemd dat hij op zoek ging naar een mooie set clubs. Hij had nog nooit een golfbal geslagen; hij had zelfs nog nooit een voet op een golfterrein gezet of een club in zijn handen gehad. Hij trok zijn Henry Poole-kostuum aan en toog naar Harrods. Hij nam vervuld van stil ontzag de lift naar de sportafdeling, waar een winkelbediende hem de ruime keuze aan golfclubs liet zien. De ruimte was gelambriseerd met eikenhout en in het zachte licht van de hoge lampen glansden de stalen clubs als zilver.

‘Probeer u dit ijzer-6 eens. Een prachtige balans, meneer. Speciaal ontworpen om de bal met het grootste gemak weg te tikken.’

Jack nam hem in zijn handen en kreeg een brok in zijn keel. Hij had nooit meer zo hartstochtelijk naar iets verlangd sinds hij als kleine jongen had gespaard voor een rode brandweerauto die het echt deed. De bediende reikte hem een andere club aan.

‘Dit ijzer-9 is voorzien van smalle groeven. Het wordt door

Bobby Jones in eigen persoon gebruikt. Het neusje van de zalm, met een gepolijste, lichtgewicht stalen steel. De nieuwste technologie. Absoluut aerodynamisch.’

Dat deed het ’m. Jack moest ze hebben.

‘Een uitstekende keuze, meneer,’ lispelde de winkelbediende toen hij de set meenam naar de inpaktafel en Jack de knisperende pondbiljetten voor hem uittelde. ‘Heeft meneer misschien een tas nodig om ze in te doen?’

Jack koos een tas van donkerbruin leer met een paarse baan langs de zijkant gestikt. Het waren de mooiste spullen die hij ooit had gezien.

Hij zette de clubs in een hoek van zijn kantoor tegen een stoel, ingepakt en wel. Zo kon hij er vanachter zijn bureau naar kijken. En als hij het niet langer uithield, liep hij ernaartoe en trok hij eerbiedig het ijzer-9 of de *sand wedge* eruit en nam hem in zijn handen. Hij durfde nooit een swing te maken, bang als hij was dat er een krasje op het metaal zou komen, en pakte na een minuut of wat de club zorgvuldig in het vloeipapier om hem veilig terug te stoppen in de tas.

Die vrijdag kreeg Jack bezoek van meneer Austen. Hij had zich grote moeite getroost om Jack voor te dragen als lid van Sander-son Cliffs, met een uitvoerige aanbevelingsbrief waarin hij tevens had gewezen op het belang van Jacks royale aanbod inzake het tapijt. Het antwoord had onaangenaam lang op zich laten wachten. Hoewel meneer Austen zelf met plezier een partijtje golf speelde, kon hij met geen mogelijkheid bevatten waarom Jack er zo op gebrand was. Dat kwam doordat meneer Austen, evenals zijn vader en zijn grootvader, als Engelsman geboren was. Er waren Austens in Hampshire en Warwickshire die minstens twintig generaties teruggingen; het gerucht ging zelfs dat ze verre verwanten waren van een van de grootste Engelse romanschrijvers uit de geschiedenis. Edward Austen zou nooit de deur uit gaan zonder

zijn hoed, en nam hem automatisch af wanneer hij een kerk binnenging. Hij kon overweg met een visvork en wist dat taartvorkjes burgerlijk zijn. De snit van een kostuum of de stand van een hoed konden hem feilloos vertellen waar de persoon in kwestie zich bevond op de sociale ladder, evenals de klank van een stem of de hoeveelheid pommade in een snor. Mensen als meneer Austen maakten zich nooit druk over het lidmaatschap van een golfbaan. Ze gingen uit van hun superioriteit boven elk ander land, net zo zeker als ze wisten dat de trein van drie minuten over zeven naar Victoria Station een tussenstop maakte in Vauxhall.

Jack ontving meneer Austen in zijn kantoortje, vlak naast de fabriekshal. Het lawaai van de weefmachines deed het meubilair trillen en liet Jacks slapen kloppen, maar hij zat er nu eenmaal graag bovenop. Een van de wanden ging geheel schuil achter de stalen van de nieuwste serie getuft tapijt van dit seizoen, in een waaier van kleuren. Tapijt van Rosenblum had misschien niet het cachet van een Wilton of een Axminster, maar Jack was er stiekem van overtuigd dat zijn product veel beter was. Na een luide klop op de deur stond hij op om meneer Austen te begroeten en hij schudde hem enthousiast de hand.

Meneer Austen mocht het excentrieke mannetje met zijn onverwoestbare optimisme wel. Hij bleef zijn accent opmerkelijk vinden; die Germaanse klinkers en zacht sissende medeklinkers waren in al die jaren dat ze elkaar al kenden geen sikkepit veranderd. Hij had met hem te doen, het moest afschuwelijk zijn om te klinken als de vijand en door iedereen aangezien te worden voor een mof.

‘Wat een mooie clubs. Mag ik?’

‘Natuurlijk.’

Jack liet zijn bezorgdheid niet blijken en keek toe hoe meneer Austen een van zijn schatten uit de tas koos en met een kort ijzer in zijn handen de juiste houding aannam, zijn benen iets uit elkaar, zijn schouders schuin. Hij hief de club omhoog en liet hem

neerdalen in een perfect gecontroleerde boog, een echte golfswing.

‘Ze hebben een prettige grip. Mooie clubs.’

Jack straalde. Grip. Wat een schitterend woord. Dat moest hij onthouden.

‘Waar hebt u ze gekocht?’

‘Bij Harrods.’

Meneer Austen schoot onwillekeurig in de lach. ‘Werkelijk? Nee, toch? Mijn beste man, niemand koopt zijn clubs bij Harrods.’

Jack verschoot van kleur, beschaamd dat hij weer eens was betrapt op zijn onwetendheid. Hij staaarde naar zijn clubs in het witte vloeipapier. Ze hadden ineens een heel andere glans gekregen, alsof ze de spot met hem dreven. Straks kon iedereen zien dat hij zijn clubs bij Harrods had gekocht, dan zouden ze hem allemaal uitlachen.

Meneer Austen stak de club terug in de tas. Hij kon het niet langer uitstellen en haalde een vel zwaar briefpapier uit zijn zak, met het embleem van Sanderson Cliffs in reliëf.

‘Ik heb antwoord gekregen. Geen goed nieuws, vrees ik. Het gaat niet door, mijn beste. Het spijt me voor u.’

Jack ging sprakeloos zitten. Dat kon niet waar zijn. Meneer Austen had hem aanbevolen en hij was een van hén.

‘U hebt meer aanbevelingen nodig. Die armzalige voordracht van mij was niet voldoende.’

‘Maar u zei dat er mensen werden toegelaten. Dat er plaats was voor nieuwe leden.’

Meneer Austen friemelde opgelaten aan het prijsje aan de golf tas. Hij wilde dat Rosenblum zijn teleurstelling beter kon verbergen, want dit begon onaangenaam te worden. Die Joden van het vasteland waren altijd zo verdomde emotioneel.

‘Jawel, jawel. Dat is deels het probleem. Kennelijk is het quantum bereikt.’

‘Het quotum?’

‘Ja.’

Het quotum. Jack liet het woord over zijn tong glijden. Het was lang geleden dat hij het voor het laatst had gehoord, maar hij besepte nu dat het een verloren zaak was. Ze zouden hem nooit van zijn leven toelaten tot een golfterrein, in Londen of ver daarbuiten. De wanhoop sijpelde zijn hart in, als koud water in een lekke rubberboot.

‘Hebt u het gezegd van de tapijten?’

‘Uiteraard,’ zei meneer Austen. Hij wilde weg hier. Hij had gedaan wat hij kon, werkelijk waar. Vooral het aanbod van gratis tapijt was bijzonder slecht gevallen. ‘Die lui denken dat ze zich overal kunnen inkopen, nietwaar?’ had de clubvoorzitter geklaagd. ‘Ze verdienen goud geld op de zwarte markt, beroven ons van alle spullen die we nodig hebben en verkopen ze vervolgens aan ons terug. Vervloekte profiteurs, als je het mij vraagt.’ Hij vond het echter niet nodig om Jack daarvan op de hoogte te brengen.

‘Het spijt me. De volgende keer beter. Probeer het eens bij Blackheath.’

Jack staaarde naar zijn voeten en verzweeg dat Blackheath, de oudste Engelse golfbaan, de eerste was die hij had benaderd. De deur van het kantoor zwaaide open en Fielding, zijn bedrijfsleider, kwam binnen, wankelend onder een stapel wiebelende dossiers.

‘Neem me niet kwalijk dat ik stoor, meneer. Ik kom dadelijk wel terug.’

‘Nee, het is in orde, ik stond op het punt om weg te gaan,’ zei meneer Austen, opgelucht dat hij weg kon.

Fielding stortte de stapel papierwerk op het bureau. ‘U moet een beslissing nemen over de nieuwe machines, meneer Rosenblum.’

‘Leg ze maar neer, ik zal ernaar kijken,’ zei Jack, en hij wuifde de jongeman zijn kantoor uit.

Er was geen ruimte in zijn hoofd om over fabriekszaken na te denken; het zat helemaal vol met deze nieuwe teleurstelling. Hij was ontroostbaar en had het hard nodig om zich een paar minuten te wentelen in zijn verdriet. Zijn gebruikelijke rantsoen was tien minuten; daarna dwong hij zichzelf om na te gaan denken over een oplossing en een plan. Aangezien het in dit geval een buitengewoon hevige ramp betrof, stond hij zichzelf vijf minuten extra wanhoop toe. De klok wees twintig voor elf aan toen hij zijn hoofd in zijn handen verborg en een diepe zucht slaakte.

Om vijf voor elf besloot Jack zich voor te bereiden op de sabbat, wat betekende dat hij zich een flinke bel whisky inschonk en de krant opensloeg. Hij installeerde zich in zijn leunstoel en bladerde *The Times* door naar de sportpagina's, tot hem iets opviel in de rubriek 'onroerend goed': een cottage met klimrozen tegen de muren en een rieten dak. Hij had maar eens in zijn leven rieten daken gezien, tijdens zijn treinrit naar zee. Behalve de afbeelding van het huis was er ook eentje van het uitzicht: een korrelige, wazige foto, genomen vanaf de top van een heuvel, uitkijkend over een lappendeken van velden onder een wolkeloze hemel. Het was een zwart-witfoto, maar Jack zag duidelijk dat het de blauwste lucht was die hij ooit had gezien. Op de voorgrond waren bloeiende hagen te zien, met heel in de verte grazende schapen. 'Huis te koop aangeboden met 25 hectare grond. Schitterende ligging. Inlichtingen via ons kantoor te Dorset.' Vijfentwintig hectare, en nog in Dorset ook. Als hij naar die foto keek, kon hij de vogels horen fluiten, en het was lang geleden dat hij zulke vogels had gehoord.

In de verte hoorde hij de klokken van St. Mary-le-Bow het halve uur slaan en Jack stond haastig op, pakte zijn hoed en verliet het kantoor. De golfbaan was het laatste punt op zijn lijst en niets wat op die lijst stond had hem ooit de verkeerde weg gewezen. Wat hij nodig had was een plan.

De tapijtfabriek was gevestigd in de wijk East End, in een

groot victoriaans pakhuis van rode baksteen, volgeplakt met affiches VOOR RABENSTEIN N.V. KOOSJERE WORSTFABRIKANT VOOR ORIGINELE, EERSTELAS KNOFLOOKWORST EN HOEDEN, JAPONNEN EN ACCESSOIRES VAN ESTHER DE PARIS. Jack snoof. Er hing verandering in de lucht, hij kon het ruiken als een snuffe geelwortel en komijn, vermengd met de gistachtige geur van een challebrood in de oven. Waar vroeger huizen stonden gaapten nu donkere gaten; er ontbraken huizen in de straat als de uitgeslagen tanden in de mond van een bokser en de kraters lagen vol puin. Er was zoveel te herstellen dat ze amper aan opruimen toekwamen, en zo nam de natuur East End langzaam maar zeker weer in bezit. Hier en daar groeiden plukken gras en tussen het puin bloeiden groene, gele en witte bloemen. Een bosje vergeet-mijnietjes bloeide op tussen de kapotte stoeptegels en wiegde in de wind naast een lantaarnpaal. Ze vormden de nagedachtenis aan de weidevelden die hier ooit lagen en nog altijd sluimerden onder de dikke laag beton.

Dat speelde allemaal door zijn hoofd, samen met andere gedachten van ernstiger aard, toen het idee zomaar ineens voor zijn neus stond. Hij sloeg links af Montagu Street in en daar zag hij het teken. Het stond er in het Jiddisch: MILCH, FRISCH FUN DI KU. Hij herinnerde zich vaag dat de bewoners van de wijk East End vroeger niet aan melk van het platteland konden komen en hun eigen koeien hielden, midden in de stad. De laatste koe was jaren geleden verdwenen, maar het bord hing er nog, slingerend boven de vervelozе hekken, met geen enkel ander doel dan Jack te voorzien van bovenaardse of juist zeer aardse inspiratie.

‘Dat is het. Melk, vers van de koe.’

De vogelgeluiden echoden nog in zijn oren en hij prevelde een kort binnensmonds gebed. Als je geen melk kon krijgen van andermans koe, dan moest je zorgen dat je zelf een koe kreeg. Als geen golfbaan hem wilde hebben, dan zat er niets anders op en zou hij zijn eigen golfterrein aanleggen.